

Мазяр О. В. Психофізіологічний механізм формування невротичного розладу / О.В. Мазяр // Врачебное дело. – 2017. – № 7. – С. 110-116.

О. В. Мазяр. Психофізіологічний механізм формування невротичного розладу
УДК 159.91 Надійшла 28.09.2017

О. В. Мазяр

Психофізіологічний механізм формування невротичного розладу

Житомирський державний університет ім. Івана Франка

<mazuar.oleg2015@gmail.com>

Невротичний розлад особистості виникає в ситуації внутрішнього конфлікту. Суб'єкт виявляється неспроможним загальмувати нервовий процес, який являє собою поєднання емоційних реакцій. Замість стадії гальмування з'являється інертний ультрапарадоксальний стан. Він має три відмінних фази, впродовж яких утворена раніше бінарна емоційна структура (дипластія) зазнає інверсії. Тотожність першої і третьої фази ультрапарадоксальної стадії є не абсолютною, а частковою («і те, і не те»). В результаті цього процесу суб'єкт фіксує невротичний розлад, знову уникаючи гальмівної стадії. В процесі психотерапії сформована абсурдна позиція суб'єкта потребує дихотомії емоцій («або те, або інше»).

Ключові слова: невроз, особистісна проблема, психофізіологія, ультрапарадоксальний стан, дипластія, гальмування, збудження.

© О. В. Мазяр, 2017

Вступ. Основним предметом психотерапевтичної практики є вивчення невротичного розвитку особистості. Існують десятки концептуальних схем, які пояснюють механізм виникнення неврозу (особистісної проблеми) та умови його нівелювання в процесі немедикаментозної терапії. Показово, що, за даними Вашингтонського національного інституту, успішність різних методів психотерапії є приблизно однаковою і не пов'язується із впливом певного специфічного фактору [10]. Власне, сам факт існування такої кількості психотерапевтичних шкіл вказує на те, що методологічні відмінності не стають ключовим фактором сучасної немедикаментозної

терапії неврозів, а відтак феномен неврозу не є вичерпно пояснений. Можна тільки констатувати, що фахівці відмінних теоретико-методологічних установок діють в межах однакового рівня ефективності. Відтак, очевидно, що існуючі концептуальні розходження не мають принципового значення, але ця обставина не відмінняє загальну задачу віднаходження об'єктивних чинників невротизації суб'єкта та механізму нівелювання особистісної проблематики. Йдеться про побудову мета-теорії невротичного розвитку, основні положення якої будуватимуться не на метафізичних, умоглядних чи метафоричних конструкціях вчених, а на об'єктивних показниках. Найбільш цінними для аналізу є психофізіологічні показники, які можна фіксувати не тільки за допомогою спеціальної апаратури, а й під час спостереження за суб'єктом.

Представлена робота є продовженням дослідницької лінії, яка безвідносно до проблеми неврозів була розпочата ще М. Є. Введенським (теорія парабіозу), продовжена І. П. Павловим (виокремлення ультрапарадоксального стану) й концептуально оформлена в теорії філогенезу людини у працях Б. Ф. Поршнєва. М. Є. Введенський до своїх висновків прийшов експериментальним шляхом на матеріалі дослідження нервового волокна [2], І. П. Павлов – вивчаючи центральну нервову систему тварин і спорадично спостерігаючи за пацієнтами психіатричної лікарні [4], а Б. Ф. Поршнєв – концептуально окреслюючи становлення другої сигнальної системи (мовлення) [6]. Я, в свою чергу, зорієнтований на подальшу розробку теорії парабіозу в ситуації невротичного розвитку особистості. Зокрема, на основі результатів психологічної практики диференцією окремі фази ультрапарадоксальної стадії, показую її динаміку, яка визначає симптоматичну специфіку неврозу.

Мета статті – на емпіричному матеріалі продемонструвати особливості психофізіологічного механізму невротичного розвитку особистості.

Теоретична частина. У медичних джерелах невроз визначають як «нервовий зрив», що виникає у відповідь на несприятливу життєву ситуацію. Причому ця психічна хвороба визначається як цілком обернена незалежно від її тривалості [7], [8]. Але якщо фахівці у сфері медицини звертають увагу здебільшого на фізіологічні аспекти неврозу та соматичну симптоматику, яка опосередковує невротичний розлад, то психологи зорієнтовані на фіксацію когнітивних, емоційних та поведінкових відмінностей невротичних суб'єктів. З позиції глибинної психології, невроз являє собою внутрішню, стабілізовану суперечність, яка не усвідомлюється суб'єктом щодо передумов виникнення [11]. Внутрішня суперечність трактується як продукт невдалого витіснення певної емоційної реакції [9]. Мовою психофізіології, невроз є неможливістю загальмувати вогнище збудження, пов'язане зі складною життєвою ситуацією; періодична актуалізація цього вогнища збудження покликана (зазвичай марно) досягти бажаного рівня гальмування у нових життєвих обставинах.

Невротичний розлад я визначаю як стійку, стабілізовану у часі інтрапсихологічна суперечність, яка опосередковано виявляється в логічному абсурді, емоційній (почуттєвій) амбівалентності та поведінковій імперативності суб'єкта [3]. Психофізіологічною основою цього розладу є дія двох вогнищ збудження, які утворилися в складній життєвій ситуації, набули патологічної інертності і не здатні загальмуватися. Психофізіологічним показником усунення неврозу є досягнення гальмівної стадії.

Передумовою неврозу є одночасна дія збудження двох реципрокних центрів. Основними причинами цього феномену є підвищена фізіологічна готовність до дії, вплив сильного подразника або дія обох чинників [6]. Процес нервової реакції протікає у кілька стадій. На *врівноважувальній стадії* обидва центри мають приблизно однакову силу, яка не змінюється в умовах різної стимуляції. На наступній *парадоксальній стадії* один із реципрокних центрів загальмовується. М. Є. Введенським встановлено, що загальмовується саме те вогнище, яке буде отримувати вищий рівень

стимуляції. Натомість робочого ефекту набуватиме інший реципрокний центр, який отримуватиме менші подразнюючі імпульси. У випадку психічної норми це завершується *гальмівною стадією* нервової реакції.

Проте часто виникають ситуації, коли замість стадії гальмування настає *ультрапарадоксальний стан*, покликаний формувати неадекватні рефлексі. Це стається шляхом «перевертання» нервових процесів, коли збуджений реципрокний центр загальмовується, а раніше загальмований – збуджується [5]. Результатом цього процесу стає поява неадекватного рефлексу, який є одним із рушіїв еволюції вищої нервової діяльності. Він може бути недоцільним у процесі соціальної адаптації та інтеграції суб'єкта, але в перспективі може виявитись корисним, позаяк виходить за межі сформованого стереотипу поведінки. Процес формування неадекватного рефлексу є резервом психічного розвитку людини, але за певних обставин стає причиною невротичного розвитку. Цією обставиною є надзвичайна інертність ультрапарадоксальної стадії, яка може бути пов'язана з втратою суб'єктивного відчуття «психологічної сили», надмірністю вияву окремих емоцій (страх, агресія, образа тощо), нездатністю пояснити певні події тощо.

У ситуації неврозу ультрапарадоксальний стан стає ніби кінцевою стадією нервового процесу [6]. Неврози людини порівняно з «тваринними» неврозами вирізняє значно вищий рівень інертності. При цьому невроз фіксує антагоністичні центри не як дихотомічні (протилежність – «або те, або те»), а як тотожні (єдність протилежностей за формулою «і те, і не те»). Йдеться про формування так званих дипластів [5], бінарних структур [1], що мовою формальної логіки перекладається як абсурд, безглуздість.

Феномен вимушеного повторення [9, 11] є вираженням постійної зміни процесів збудження та гальмування відповідних реципрокних центрів. Я вважаю, що в ситуації неврозу інертність ультрапарадоксального стану виявляється на трьох етапах інверсії, які не можуть завершитися повним гальмуванням нервового процесу (витісненням). Невротичний суб'єкт не може розірвати невротичне «зачароване коло» і набути адекватної

спонтанності у поведінці, емоційної близькості. Йдеться про перманентне повторення дипластії, яка модифікується під впливом ультрапарадоксальної інверсії. Разом із тим, варто мати на увазі, що розгальмування нервового процесу призводить не до точного його відтворення на попередній стадії, а додає нових імпульсів, нюансів в емоційних реакцій.

Візьмемо для прикладу класичну ситуацію неврозу: утворення дипластії страху та агресії (табл. 1). Знаком «+» будемо позначити стан збудження реципрокного центру, знаком «-» – стан гальмування іншого центру.

Таблиця 1. Психофізіологічна динаміка неврозу (скорочений аналіз)

Стадія парабіозу	Емоційна динаміка
Врівноважувальна	страх ⁺ агресія ⁺
Парадоксальна	Страх ⁻ агресія ⁺
Ультрапарадоксальна (I)	Страх ⁺ агресія ⁻
Ультрапарадоксальна (II)	Страх ⁻ агресія ⁺
Ультрапарадоксальна (III)	Страх ⁺ агресія ⁻

Ультрапарадоксальні фази I та III є тотожними: страх⁺ агресія⁻. Але ця тотожність не відповідає ідентичності, точному повторенню афекту, зокрема страху. Цю емоційну модифікованість можна представити на табл. 2.

Таблиця 2. Психофізіологічна динаміка неврозу (повний аналіз)

Стадія парабіозу	Емоційна динаміка
Врівноважувальна	Страх ⁺ агресія ⁺
Парадоксальна	Страх ⁻⁺ агресія ^{+ -}
Ультрапарадоксальна (I)	Страх ⁺⁺ агресія ⁻⁺
Ультрапарадоксальна (II)	Страх ⁻⁺⁺ агресія ⁺⁺⁺
Ультрапарадоксальна (III)	Страх ⁺⁺⁺ агресія ⁻⁺⁺⁺

Кількість знаків вказує на кількість чергувань процесів збудження та гальмування, а значить на ступінь віддаленості і відмінностей від попередніх стадій парабіозу.

Вочевидь, що саме ця дипластична тотожність типу «і те, і не те» створює у фахівців хибне враження того, що ультрапарадоксальна стадія є однорідною і затягнутою, а значить її вдається нівелювати прямим гіпнотичним чи сугестивним методом. Крім того, психотерапія не виробила адекватного розуміння закономірної тривалості часу і негарантованості результату у наданні психологічної допомоги. Я вважаю, що слід говорити не про інерцію ультрапарадоксального стану, а про його потужну динаміку, мета якої – формування принципово іншого варіанту активності суб'єкта.

Методологія. Основним методом дослідження є аналіз окремого випадку. Релевантне застосування математичних процедур і статистичного аналізу поки є неможливим. Це продиктовано надто високою варіативністю сполучення реципрокних центрів, труднощами моделювання змісту розгальмованих емоційних станів, адже цей процес істотним чином залежить від актуальних обставин, в яких травматичний досвід відтворюється.

Неможливо спланувати і провести строге нейропсихологічне дослідження невротичного суб'єкта з метою фіксації відмінностей його нейродинамічної активності на різних стадіях парабіозу. Таке дослідження повинне проводитися тільки в природній життєвій обстановці, а сам процес має бути розтягнутий у часі. Не дарма навіть М. Є. Введенський не міг зафіксувати ультрапарадоксальний стан. Натомість саме ця стадія становить найбільший інтерес, адже є специфічною для неврозу. Відтак можемо покладатися лише на спостереження як метод дослідження і фіксувати зміни суб'єкта в емоційній, когнітивній та поведінковій активності.

Метод окремих випадків дозволяє цілісно осягнути зв'язок між ймовірними чинниками невротичного розвитку і динамікою особистісної проблеми. Йдеться не про виявлення формально-логічних закономірностей процесу невротизації суб'єкта, а про демонстрацію абсурду, який виявився в основі особистісної проблеми. Специфіка абсурду особистісної проблеми полягає не в тому, що суб'єкт «прийшов до нього» в результаті втрати логіки у роздумах чи поведінці, а в тому, що він не «вийшов» з абсурду, не здолав

його в когнітивному, емоційному та поведінковому аспекті. Іншими словами, абсурд є не результатом, а первинною умовою розвитку особистості. Власне, особистісна проблема суб'єкта полягає у нездатності дезабсурдизувати певну дипластію і в такий спосіб досягти гальмування нервового процесу.

На прикладі творів художньої літератури можемо аналізувати випадки розгортання невротичних станів. Літературні приклади використовуються з метою максимально дистанціюватися від суб'єктивізму у представленні інтерпретованого матеріалу. В якості аналізованого суб'єкта виступатиме персонаж роману Ф. М. Достоевського «Ідіот» Гаврила Іволгін (Ганя).

Результати та їх аналіз. Дія роману починається у момент, коли Ганя має потужний конфлікт мотивів. З одного боку, він обтяжений чуттєвим потягом до Аглаї Єпанчіної, а з іншого – спокушений 75 тис. карбованців приданого за одруження на Настасії Пилипівні. За описом його емоційного стану, поведінки і міркувань можемо фіксувати дипластію страху та агресії. Існують підстави вважати, що емоція страху переважала стан агресії, а тому на *парадоксальній стадії* страх Гані Іволгіна був загальмований (страх⁻ агресія⁺). Про це непрямо свідчать плітки: «В его душе будто бы странно сошлись страсть и ненависть, и он хотя и дал наконец, после мучительных колебаний, согласие жениться на «скверной женщине», но сам поклялся в душе горько отметить ей за это и «доехать» ее потом, как он будто бы сам выразился».

Ультрапарадоксальна стадія I: страх⁺ агресія⁻. Вона показана у сцені приходу князя Мишкіна у будинок Єпанчіних, коли Іван Федорович повідомляє Іволгіну, що сьогодні ввечері Настасія Пилипівна має дати остаточну відповідь щодо одруження: «Ганя вдруг смутился, до того, что даже побледнел немного».

На хвилі «перевертання» реципрокних центрів між Єпанчіним та Іволгіним мало не стався конфлікт, в якому Ганя закономірно зайняв боягузливу позицію: у нього лишається нібито свобода вибору, але він хоче

одружитися на Настасії Пилипівні («— Я хочу, — вполголоса, но твердо промовил Ганя, потупил глаза и мрачно замолк»).

Ультрапарадоксальна стадія II: страх⁻ агресія⁺. Іволгін набуває агресивності ще в будинку Єпанчіних, коли не розібрався з роллю князя Мишкіна у викритті його планів щодо одруження, а потім і в зіпсованих стосунках з Аглаєю («Ганя топнул ногой от нетерпения. Лицо его даже почернело от бешенства»). Агресія до князя наростає на вулиці: «Ганя, раз начал ругаться и не встречая отпора, мало-помалу потерял всякую сдержанность, как это всегда водится с иными людьми. Еще немного, и он, может быть, стал бы плевать, до того уж он был взбешен. Но именно чрез это бешенство он и ослеп...» Навіть князь Мишкін був змушений дати Іволгіну зауваження, що знову на деякий час актуалізувало у того емоцію страху: «Ганя ужасно смутился и даже покраснел от стыда».

Проте у своєму будинку Іволгін повертається в агресивний стан, який зростає і спрямовується не тільки на князя, але й на рідних. Після несподіваної появи Настасії Пилипівни Ганя вимушений стримуватися, проте згодом намагається вдатися до фізичного насилля щодо своєї сестри, а коли не отримав такої змоги через втручання князя Мишкіна, звертає фізичну агресію на останнього. Відбувається задоволення агресивного імпульсу Гані, однак із додаванням почуття сорому (спочатку за безпідставну лайку, а потім і за насилля щодо князя Мишкіна).

Ультрапарадоксальна стадія III: страх⁺ агресія⁻. Цього ж вечора відбулося чергове «перевертання» реципрокних центрів: агресія Іволгіна була загальмована, по-перше, несправедливим фізичним насиллям проти князя Мишкіна, а по-друге, необхідністю відповідати актуальній ситуації на дні народження Настасії Пилипівни. Проте екзальтований вчинок іменинниці зі спаленням ста тисяч карбованців, спроба його публічного приниження довели Іволгіна до стану надмірного страху втрати грошей. Адже Настасія Пилипівна викрила його корисливий мотив, на який було вкрай важко не відреагувати: «Ганя с силой оттолкнул Фердыщенка, повернулся и пошел к

дверям; но, не сделав и двух шагов, зашатался и грохнулся об пол». Тобто ця фаза також була доведена до повного завершення. Непритомність Гані пов'язана зі страхом втрати грошей, який пов'язано із почуттям сорому перед вишуканим товариством. Але страх на третій фазі ультрапарадоксальної стадії не є точним відтворенням страху у першій фазі, але, безумовно, ці два емоційних стани є тотожними («і те, і не те»). Страх у першій фазі є результатом лише можливості втрати грошей, а на третій – можливості втрати грошей, але й боязні остаточно втратити гідність, яка виявилась сумнівною після його агресивно-боягузливої поведінки у власному будинку.

Доведення конфліктної ситуації до такого фіналу сприяло загальному видужанню Іволгіна, дарма що цьому передувала іпохондрія суб'єкта. Ганя майже повністю відпустив нав'язливу ідею швидкого збагачення, тобто йому вдалося загальмувати утворену дипластію. Він не взяв дарованих йому Настасією Пилипівною ста тисяч карбованців і поліпшив взаємини з родиною, хоча згодом і шкодував про свій вчинок із відмовою від грошей. Це сталося тому, що утворена ситуація на дні народження Настасії Пилипівни змусила Іволгіна зробити перший крок у дезабсурдизації своєї життєвої ситуації: він помітно послабив конфлікт мотивів своєї активності.

Висновки. На літературному прикладі можна простежити психофізіологічну динаміку розвитку невротичного розладу. Суб'єкт пройшов всі стадії парабіозу, причому зумів завершити його гальмуванням. Подібна ситуація стрімкого розгортання та нівелювання особистісної проблематики є вкрай рідкісною. Зазвичай фахівці отримують картину невротичного буття, коли суб'єкт багато років не втомлюється повторювати свою особистісну проблему. Причому динаміка неврозу зосереджена лише довкола трьох фаз ультрапарадоксальної стадії, які, з одного боку, створюють ілюзію змін (чергування збудження реципрокних центрів), а з іншого – закріплюють невроз у стереотипізованих стосунках. Фактично соціальна інтеграція суб'єкта полягає у тому, щоби навчитися отримати певні вигоди зі

своєї особистісної проблеми. Натомість початок терапії – це досягнення дихотомії суперечливих емоційних станів.

Список літератури

1. *Валлон А.* Психическое развитие ребёнка. – М.: Просвещение, 1967. – 196 с.
2. *Введенский Н. Е.* Избранные сочинения по физиологии. В 2 ч. – М.: Издательство Юрайт, 2017. – Ч. 1 – 506 с.
3. *Мазяр О. В.* Психофізіологічні умови невротичного розвитку особистості // Сучасні педагогіка і психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, Україна, 14–15 лип. 2017 р.у). – К.: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. – С. 93–95.
4. *Павлов И. П.* Избранные произведения. – М.: Эксмо, 2015. – 690 с.
5. *Поршнев Б. Ф.* Антропологические аспекты физиологии высшей нервной деятельности и психологии // Вопр. психологии. – 1968. – № 5. – С. 17–32.
6. *Поршнев Б. Ф.* О начале человеческой истории (проблемы палеопсихологии). – М.: Акад. проект, 2017. – 544 с.
7. *Справочник по психиатрии* / Под ред. А. В. Снежневского. – М.: Медицина, 1985. – 416 с.
8. *Ушаков Г. К.* Детская психиатрия. – М.: Книга по требованию, 2012. – 390 с.
9. *Фрейд З.* Очерки по психологии сексуальности. – СПб: Азбука, Азбука-Аттикус, 2014. – 224 с.
10. *Шерток Л.* Полвека после Фрейда // Психол. журн. – 1990. – Т. 11, № 3. – С. 141–144.
11. *Яценко Т. С., Глузман О. В.* Глубинная коррекция: теория и практика: учеб. пособ. – Днепропетровск: Инновация, 2014. – 524 с.

Психофизиологический механизм формирования невротического расстройства

О. В. Мазяр (Житомир)

Невротическое расстройство личности возникает в ситуации внутреннего конфликта. Субъект оказывается неспособным затормозить нервный процесс, представляющий собой объединение эмоциональных реакций. Вместо стадии торможения появляется инертное ультрапарадоксальное состояние. Оно имеет три отличительные фазы, в продолжение которых образованная ранее бинарная эмоциональная структура (дипластия) подвергается инверсии. Тождество первой и третьей фазы ультрапарадоксальной стадии является не абсолютной, а частичной («и то, и не то»). В результате этого процесса субъект фиксирует невротическое расстройство, вновь избегая тормозной стадии. В процессе психотерапии сформированная абсурдная позиция субъекта требует дихотомии эмоций («или то, или другое»).

Ключевые слова: невроз, личностная проблема. Психофизиология, ультрапарадоксальное состояние, дипластия, торможение, возбуждение.

© О. В. Мазяр, 2017

Psychophysiological mechanism of neurotic disorder formation

O. V. Mazyar (Zhitomir, Ukraine)

Zhytomyr State University named after Ivan Franko of Ukraine

Neurotic personality disorder occurs in a situation of internal conflict. The subject is unable to slow down the nervous process, which is a combination of emotional reactions. Instead of the inhibition stage an inert ultraparadoxical condition appears. It has three distinct phases, during which the previously formed binary emotional structure (diplasty) undergoes inversion. The identity of the first and third phases of the ultra paradoxical stage is not absolute, but partial ("both, and not, and that"). As a result of this process, the subject fixes a neurotic disorder,

again avoiding the inhibition stage. In the process of psychotherapy the formed absurd position of the subject requires dichotomy of emotions ("either one or another").

Key words: neurosis, personality problem, psychophysiology, ultraparadoxical condition, diplasty, inhibition, excitation.